

३.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा :

घर बलियो जगले, शिक्षा बलियो प्रारम्भिक बालविकासले

गर्भावस्थादेखि ८ वर्षसम्मको उमेरलाई प्रारम्भिक बालविकास उमेर भन्ने जनाउँदछ । त्यसैगरी यस उमेर समूहका बालबालिकाहरुको सर्वाङ्गीण (शारीरिक, बौद्धिक, सामाजिक, संवेगात्मक एवम् भाषिक पक्षहरुको समुचित) विकासका लागि स्वास्थ्यकर्मी, शिक्षक, सहयोगी कार्यकर्ताहरु, अभिभावक तथा बालबालिकालाई लक्षित गरिएको नीति तथा कार्यहरुलाई प्रारम्भिक बालविकास कार्यक्रम भन्ने जनाउँदछ । प्रारम्भिक बालविकासको मुख्य उद्देश्य गर्भावस्थादेखि ८ वर्षसम्मका सम्पूर्ण बालबालिकाहरुको सर्वाङ्गीण विकासका लागि अति आवश्यक तत्वहरु राम्रो स्वास्थ्य, पर्याप्त पोषण, सुरक्षा तथा संरक्षण उत्प्रेरणा तथा सिकाई एवम् संवेदनशील स्याहार उचित पालनपोषणका अवसरहरु प्रदान गर्नु हो । दीगो विकासका १७ ओटा लक्ष्यहरु मध्ये ११ ओटा लक्ष्यहरु प्रत्यक्षरूपमा प्रारम्भिक बालविकाससँग सम्बन्धित रहेकोले सबै नीति तथा कार्यक्रमले ती लक्ष्यहरुलाई प्राप्त गर्न आपसी समन्वय र सहकार्यमा काम गर्ने वातावरण बन्नुपर्ने देखिन्छ ।

शिक्षा पूर्वाधारको पनि पूर्वाधार हुँदै हो, त्यसमा पनि मानवजीवन निर्माणको प्रस्थान बिन्दुको रूपमा बालविकास र बाल्यावस्थालाई स्वीकार गरेर त्यही प्रस्थान बिन्दुको यात्रालाई व्यवस्थित यात्राको रूपमा अगाडि वढाउनु सरोकारवालाको प्रमुख दायित्व हुन जान्छ । सामाजिक न्यायमा आधारित समतामूलक समाज निर्माण गर्न हिजोका दिनका विषमताहरुलाई विसर्ने हो भने भोलिको सभ्य र परिसकृत समाज निर्माणका लागि समाजभित्रको बाल्यावस्थाको समूह र त्यो समूहले प्रतिनिधित्व गरिनेछ भोलिको समाजलाई सम्झेर हालको समूहलाई न्यायोचित हुने गरी राज्य र राज्यका निकायको लगानी बढाउँदै अगाडि वढ्नु पर्ने हुन्छ ।

बालबालिका आमाको गर्भमा हुर्कदै गर्दा आमाको मानसिक स्वास्थ्य एवम् आहार विहारका कारण पर्न सक्ने प्रभावदेखि बालबालिकासँग गरिने व्यवहारको प्रत्यक्ष प्रभाव बालविकासमा पर्ने तमाम अध्ययन तथा अनुसन्धानबाट प्रमाणित तथ्य हो । आजका आमाबुवा र शिक्षकहरुको व्यवहारको परिणाम भोलिको समाजले भोग्नु पर्ने यथार्थको माझबाट निर्माण भएका धेरै नीति तथा कार्यक्रमले बालबालिकाको सर्वपक्षीय विकास गर्नु पर्ने अवस्थाको सुनिश्चित गरिनु पर्दछ । मानव मस्तिष्कको लगभग ८७ प्रतिशत भाग ३ वर्षको उमेरमा विकास हुन्छ भने बालबालिकाहरुले जीवनको पहिलो केही वर्षमा खाएको खाना र त्यसबाट प्राप्त गरेको शक्तिको ५० देखि ७५ प्रतिशत हिस्सा मस्तिष्क विकासमा उपयोग हुने कुरा विभिन्न अध्ययनले पुष्टि गरेको पाइन्छ । यति मात्रै नभई कन

बालबालिकाको विकास, स्वास्थ्य, शिक्षा र वातावरणमा आज गरेको लागानीले भविष्यमा ठूलो गुणात्मक प्रतिफल दिने र समग्र कैलारी गाउँपालिका नै अग्रगमनको पथमा अगाडि बढ्ने कुरामा कुनै दुविधा छैन ।

राष्ट्रिय योजना आयोगबाट प्रारम्भिक बालविकास राष्ट्रिय रणनीति (२०७७-२०८८) ले प्रारम्भिक बाल्यावस्थालाई गर्भावस्थादेखि आठ वर्षसम्मको उमेर भनी परिभाषित गरेको छ । बालविकासको मुख्य उद्देश्य गर्भावस्थादेखि पूर्व बाल्यावस्था सम्मका सम्पूर्ण बालबालिकाहरुको सर्वाङ्गीण विकासका लागि अति आवश्यक तत्वहरु राम्रो स्वास्थ्य, पर्याप्त पोषण, सुरक्षा तथा संरक्षण उत्प्रेरणा तथा सिकाइ एवम संवेदनशील स्याहार उचित पालनपोषणका अवसरहरु प्रदान गर्नु हो । दिगो विकासका १७ ओटा लक्ष्यहरु मध्ये ११ ओटा लक्ष्यहरु प्रत्यक्ष रुपमा प्रारम्भिक बालविकाससँग सम्बन्धित रहेकोले सबै नीति तथा कार्यक्रमले ती लक्ष्यहरुलाई प्राप्त गर्न आपसी समन्वय र सहकार्यमा काम गर्ने वातावरण बन्नुपर्ने देखिन्छ । नेपालको संविधान २०७२, को धारा-३९ मा बालबालिकाको हक अन्तर्गत उपधारा (३) मा प्रत्ये बालबालिकालाई प्रारम्भिक बालविकास तथा बाल सहभागिताको हक हुनेछ भनि उल्लेख गरिएको छ । शिक्षा ऐन, २०२८ आठौँ संशोधनले बालविकास शिक्षालाई विद्यालयको संरचना भित्र कायम गरेको छ । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ ले चार वर्ष उमेर पुरा भएका बालबालिकालाई एक वर्षको प्रारम्भिक बालविकासको अवसर प्रदान गरिने छ भनि उल्लेख गरेको छ साथै नेपालको सोही योजनामा पनि प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमलाई विद्यालय शिक्षाको अभिन्न अंगको रुपमा विकास गरी सबै बालबालिकाका लागि अनिवार्य गरिनेछ भन्ने रणनीति लिएको पाइन्छ ।

प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा विद्यालय जाने उमेर पूर्वका बालबालिकाहरुको सर्वाङ्गीण विकासमा सहयोग गरी आधारभूत शिक्षाका लागि तयार गराउने कार्यक्रम शिक्षा हो । सर्वाङ्गीण विकास अन्तर्गत बालबालिकाहरुको शारीरिक, मानसिक तथा बौद्धिक सामाजिक र संवेगात्मक विकास पर्दछन । कुनै एक पक्षको विकास कमजोर हुँदा व्यक्तिको व्यक्तित्व विकासमा बाधा पर्न सक्ने भएकाले बालबालिकामा उल्लेखित सबै पक्षको विकासमा ध्यान दिनु आवश्यक छ । त्यसैले प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा कार्यक्रमले बालबालिकालाई लेखपढ गराउने वा अक्षर तथा अंक चिनाउने कार्यमा जोड दिने भन्दा बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकासमा सहयोग गर्नका साथै आधारभूत शिक्षाको लागि तयार गराउन सहयोग गर्नुपर्दछ । प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाका कार्यक्रमहरु विभिन्न समयावधिमा सुरु गर्ने भएतापनि चार वर्ष उमेर पुगेका बालबालिकाका लागि एक वर्षको प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गरिने कुरा प्रचलित ऐन कानूनमा उल्लेख गरिएको छ । अतः यस शिक्षालाई विशेष प्राथमिकता दिन आवश्यक भएकोले कैलारी गाउँपालिकाको दश वर्षीय शिक्षा क्षेत्र योजनाको मुख्य अंगको रुपमा राखिएको छ ।

३.१.१ वर्तमान अवस्था :

- क) प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा विद्यालय जाने उमेर पूर्वका बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गीण विकासमा सहयोग गरी आधारभूत शिक्षाका लागि तयार गराउने कार्यक्रम हो । सर्वाङ्गीण विकास अन्तर्गत बालबालिकाहरूको शारीरिक, मानसिक, तथा बौद्धिक, सामाजिक र संवेगात्मक विकास पर्दछन् । नेपालको संविधान २०७२, को धारा-३९ मा बालबालिकाको हक अन्तर्गत उपधारा (३) मा प्रत्येक बालबालिकालाई प्रारम्भिक बालविकास तथा बाल सहभागिताको हक हुनेछ भनि उल्लेख गरिएको छ । शिक्षा ऐन, २०२८ आठौँ संशोधनले बालविकास शिक्षालाई विद्यालयको संरचना भित्र कायम गरेको छ । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ ले चार वर्ष उमेर पुरा भएका बालबालिकालाई एक वर्षको प्रारम्भिक बालविकासको अवसर प्रदान गरिने छ भनि उल्लेख गरेको छ साथै नेपालको सोही योजनामा पनि प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमलाई विद्यालय शिक्षाको अभिन्न अंगको रूपमा विकास गरी सबै बालबालिकाका लागि अनिवार्य गरिनेछ भन्ने रणनीति लिएको पाइन्छ । प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको मुख्य उद्देश्य विविध किसिमका मनोरञ्जनात्मक सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलापका माध्यमद्वारा बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गीण विकासमा सहयोग पुऱ्याउनु र कक्षा एकमा प्रवेशका लागि तयार पार्नु हो । हालका वर्षहरूमा प्रारम्भिक बाल शिक्षा तथा पूर्व प्राथमिक शिक्षाका कारण सिकाइको तत्परतामा उल्लेख्य प्रगति भएको र बिचैमा पढाई छाड्ने तथा कक्षा दोहोऱ्याउने दर घटाउनेमा यसको सकारात्मक प्रभाव रहेको र कक्षा एकमा प्रवेश गरेका बालबालिकाहरूको शैक्षिक उपलब्धि दर बढी हुने गरेको पाइएको छ । यो तह विद्यालय शिक्षाको आधारस्तम्भ मात्र नभई बालबालिकाको जीवनभरिको विकासको पूर्वाधार हो । प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षालाई विद्यालय र समुदाय दुवैमा सञ्चालन गरिएको छ । प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमलाई थप विस्तार गरी सबैको पहुँचसम्म पुऱ्याउने रणनीति विकास तथा गुणस्तर अभिवृद्धि गरिनेछ कार्यमा यो योजना केन्द्रित रहेको छ। प्रारम्भिक बालविकास उमेर समूहका सबै बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा पहुँच पुऱ्याउनु
- ख) सबै प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरूको न्यूनतम मापदण्ड पूरा गर्नु ।
- ग) सबै बालबालिकाहरूको लागि आवश्यक स्वास्थ्य, खोप, पोषण, सरसफाई तथा शुद्ध पिउने पानी जस्ता एकीकृत सेवाहरू उपलब्ध गराउनु ।
- घ) जोखिम र विपदमा परेका अति विपन्न बालबालिकाका लागि आपतकालीन सेवा सुनिश्चित गर्नु ।
- ङ) भर्ना भएका बालबालिकाहरू कक्षामा नियमित उपस्थितिको सुनिश्चित गर्नु ।

❖ **प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा क्षेत्रमा देहाय बमोजिमका अवसरहरु देखिन्छन :**

१. संविधानमा बालबालिकाको हकलाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरिएको ।
२. शिक्षा ऐन २०२८ ले बालविकास शिक्षालाई विद्यालय शिक्षाको रूपमा स्वीकार गरिएको ।
३. राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले बालविकास र शिक्षालाई प्राथमिकता दिएको ।
४. नेपाल बालअधिकार महासन्धिको पक्ष राष्ट्र भएको ।
५. यस क्षेत्रमा अन्तर्राष्ट्रिय सहकार्यको सम्भावना रहेको ।
६. सरकारी तथालगैरसरकारी संघ संस्थाहरु लगानी गर्न आकर्षित रहेको ।

३.१.२ उद्देश्य :

- क) प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा सहभागितामूलक पहुँच सहभागिता सुनिश्चित गर्नु ।
- ख) प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा गुणस्तर सुनिश्चित गर्नु ।
- ग) सबै बालबालिकाहरुलाई प्रारम्भिक बालशिक्षाको अनुभव सहित कक्षा १ मा प्रवेश गराउनु ।
- घ) प्रारम्भिक बालविकास शिक्षकहरुको पेशागत क्षमता विकास गर्नु ।

३.१.३ रणनीतिहरु :

योजनाका प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा सम्बन्धि उद्देश्यहरु हासिल गर्न निम्नलिखित रणनीतिहरु अबलम्बन गरिने छन:

- क) चार वर्ष उमेरका सबै बालबालिकाहरुलाई प्रारम्भिक बालविकासमा भर्ना गर्ने ।
- ख) प्रारम्भिक बालविकासको न्यूनतम मापदण्ड, पाठ्यक्रम, प्रारम्भिक सिकाइ तथा विकास मापदण्ड, नर्स र ढाँचा अनुसार प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा सञ्चालन गर्ने ।
- ग) प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा लागत सहभागिता अभिवृद्धि गर्ने ।
- घ) प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको प्रभावकारिता वृद्धि का लागि परिवार, समुदाय, गैरसरकारी सङ्घसंस्था, निजी क्षेत्र र विद्यालयबीच सहकार्य गर्ने ।
- ङ) बालविकास शिक्षकको क्षमता विकासका लागि विभिन्न तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- च) बालकक्षा व्यवस्थापन, कक्षा सजावट, प्रविधिमा आधारित शैक्षिक सामग्री, बाल उद्यानको व्यवस्थापन गर्ने ।
- छ) बालविकास शिक्षामा भर्ना गर्दा जन्मदर्तालाई अनिवार्य गर्ने ।

- ज) सबै बालविकास केन्द्रहरूमा आवश्यक पूर्वाधारसहित बालमैत्री तथा छापामय कक्षाकोठा व्यवस्थापन गर्ने ।
- झ) राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपमा आधारित भई प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा लागि न्यूनतम सिकाइ कार्यघण्टा सुनिश्चित गर्ने ।
- ञ) प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमको प्रभावकारिता वृद्धिका लागि परिवार, समुदाय, गैरसरकारी संघसंस्था निजीक्षेत्र र समुदायलाई जिम्मेवार बनाउने ।
- ट) अनाथ, असहाय, विपन्न र लक्षित वर्गका बालबालिकालाई बालविकास शिक्षाको पहुँचमा ल्याउन सहयोग गर्ने ।
- ठ) एकीकृत सेवा जस्तै: खोप, पोषण, शिक्षा, संरक्षण तथा समुदायको सहभागितासहित प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र सञ्चालनमा सहयोग गर्ने ।

३.१.४ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य :

क) उपलब्धि :

१. चार वर्ष उमेरका सबै बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बालशिक्षामा भर्ना भएका हुने छन् ।
२. प्रारम्भिक बालविकास तहको कूल भर्नादर १०० प्रतिशत पुगेको हुनेछ ।
३. प्रारम्भिक बालविकासको न्यूनतम मापदण्ड, पाठ्यक्रम, प्रारम्भिक सिकाइ तथा विकास मापदण्ड, नर्स र ढाँचा अनुसार प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा सञ्चालन भएको हुनेछ ।
४. प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको अनुभव सहित कक्षा १ मा भर्ना हुने बालबालिकाहरू १०० प्रतिशत पुगेका हुने छन् ।
५. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको कार्यान्वयनमा स्थानीय सरकार, परिवार, समुदाय, गैर सरकारी संघ संस्था र विद्यालयहरू जिम्मेवार हुनेछन् ।
६. सबै बालविकास केन्द्रहरूमा आवश्यक पूर्वाधारसहित बालमैत्री तथा छापामय कक्षाकोठा व्यवस्थापन भएका हुने छन् ।
७. बालविकास शिक्षकको क्षमता विकासका लागि विभिन्न तालिम कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका हुने छन् ।
८. बालविकास केन्द्रहरूको प्रभावकारी सुपरीवेक्षण, नियमन तथा प्राविधिक सहायताको संयन्त्र स्थापना भएको हुनेछ ।

ख) नतिजा

क्र. स.	सूचक	आधार वर्ष					
		२०८१/०८२	२०८३/०८४	२०८५/०८६	२०८७/०८८	२०८९/०९०	२०९१/०९२
१.	प्रारम्भिक बालविकासमा कुल भर्ना संख्या	८५२	१०२२	१०९५	११६८	१२४१	१३१४
२.	न्यूनतम मापदण्ड पुरा गरेका बालविकास केन्द्रको संख्या	७३	निरन्तरता दिने	निरन्तरता दिने	निरन्तरता दिने	निरन्तरता दिने	निरन्तरता दिने
३.	नमूना बालबिकास केन्द्रको संख्या	७३	निरन्तरता दिने	निरन्तरता दिने	निरन्तरता दिने	निरन्तरता दिने	निरन्तरता दिने
४.	क्षमता विकास तालिम लिएका बालविकास शिक्षकको संख्या	७३	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार
५.	बालविकास केन्द्रका बालमैत्री तथा छापामय कक्षाकोठा संख्या	७३	निरन्तरता दिने	निरन्तरता दिने	निरन्तरता दिने	निरन्तरता दिने	निरन्तरता दिने
६.	बालविकासमा महिला शिक्षकको संख्या	७३	निरन्तरता दिने	निरन्तरता दिने	निरन्तरता दिने	निरन्तरता दिने	निरन्तरता दिने

३.१.५ प्रमुख क्रियाकलाप र परिमाणात्मक लक्ष्य :

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			२०८२	२०८३	२०८४	२०८५	२०८६	जम्मा		
१	शिक्षक क्षमता विकास तालिम सञ्चालन	विद्यालय	५	१०	५	५	७	३२	३२	आवश्यकता को आधारमा तालीम संचालन गर्ने
३	बालविकास केन्द्रका बालमैत्री तथा छापामय कक्षाकोठाको निर्माण	विद्यालय	१५	२०	५	१०	२३	७३	७३	बालविकास केन्द्र

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			२०८२	२०८३	२०८४	२०८५	२०८६	जम्मा		
४	सहयोगी कार्यकर्ताहरूलाई बालमैत्री तालिम तथा शैक्षिक सामग्री निर्माण कार्यशाला	जना	२०	२०	१०	१०	१३	७३	७३	
५	विद्यालय भर्ना अभियान कार्यक्रम	प्रतेक वर्ष	नितर	नितर	नितर	नितर	नितर	नितर	नितर	नितर
६	प्रविधिमैत्री शैक्षिक सामग्रीहरूको व्यवस्थापन	विद्यालय	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	७३	७३
७	प्रत्येक वडामा एउटा नमुना बालविकास केन्द्र स्थापना	विद्यालय	२	२	२	१	१	१	९	९
कुल जम्मा रकम (रु. १० लाखमा)										

३.२ आधारभूत शिक्षा :

३.२.१ वर्तमान अवस्था :

कैलारी गाउँपालिकामा शैक्षिक सत्र २०८१ मा आधारभूत तहको सामुदायिक विद्यालय (कक्षा १-८) मा जम्मा ३९९८ जना विद्यार्थीहरू अध्ययनरत रहेका छन् । विद्यालयहरूको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री, सिकाइमैत्री र वातावरणमैत्री पूर्वाधार र सिकाइ सक्षमता भएका विद्यालयहरूको संख्या न्यून भएकोले सो संख्या बढाउनु पर्ने देखिन्छ । यस तहका सबै विद्यार्थीहरू स्थानीय उत्पादनमा आधारित दिवा खाजा कार्यक्रमबाट लाभान्वित भएका छन् । । आधारभूत तहमा विद्यालय छोड्ने र दोहोर्‍याउने दरलाई कम गर्नु आवश्यक छ । राष्ट्रिय प्रारम्भिक पढाइ कार्यक्रमले कक्षा १ देखि ३ का विद्यार्थीहरूको पठन सीपमा सहयोग गरेको पाइएको

छ । पाठ्यक्रमको सफल कार्यान्वयनको लागि अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूको क्षमता वृद्धि गर्नु अति आवश्यक छ । शिक्षण सिकाइ विधि सुधारका लागि सम्पूर्ण शिक्षकहरूलाई वर्तमान प्रविधिसँग जोड्नु पर्नेछ ।

❖ चुनौतिहरू :

- क) आधारभूत शिक्षा उमेर समूहका सबै बालबालिकाहरूको शिक्षामा पहुँच तथा सहभागिता सुनिश्चित गर्नु ।
- ख) आधारभूत शिक्षा निःशुल्क तथा अनिवार्य गर्नु ।
- ग) आधारभूत तहको शैक्षिक गुणस्तर सुधार गरी विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको वृद्धि गर्नु ।
- घ) खुद भर्ना दर शतप्रतिशत पुर्याउनु, कक्षा दोहोर्‍याउने र छोड्ने दर शून्यमा झार्नु ।
- ङ) लैङ्गिक समता कायम गर्नु ।
- च) बालमैत्री अपाङ्गमैत्री, सिकाइमैत्री र वातावरणमैत्री भौतिक पूर्वाधार विकास गर्नु ।
- छ) शिक्षकहरूको विषयगत र कक्षागत दरबन्दीको व्यवस्था मिलाउनु ।
- ज) पोषण, स्वास्थ्य तथा दिवा खाजा लगायत विद्यार्थी सहायता प्रणालीको प्रभावकारीता वृद्धि गर्नु ।
- झ) विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई सिकाइ क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गको रूपमा विकास गर्नु र आधारभूत तहको परीक्षा प्रणालीमा सुधार गरी परीक्षालाई विश्वसनीय र वैध बनाउनु ।
- ञ) शैक्षिक सुशासन तथा जवाफ देहिताको प्रत्याभूति गर्नु ।

३.२.२ उद्देश्य :

- क) अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरी यस तहको शिक्षामा सबैको समतामूलक पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गर्नु ।
- ख) आधारभूत शिक्षा पूरा गरेका सबै बालबालिकाहरूमा न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल हुने अवस्था सुनिश्चित गर्नु र सिकाइलाई दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित गराउनु ।
- ग) आधारभूत शिक्षामा शैक्षिक गुणस्तर सुनिश्चित गर्नु ।
- घ) आधारभूत तहको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री, सिकाइमैत्री, वातावरणमैत्री, भयरहित र सुरक्षित बनाउनु ।

३.२.३ रणनीतिहरु :

- क) विद्यालय नक्साङ्कन, पुनर्वितरण तथा समायोजन गर्ने ।
- ख) विद्यालय बाहिर रहेका विद्यालय उमेरका बालबालिकाको विवरण संकलन गरि पहुँच सुनिश्चित गर्नका लागि विभिन्न प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- ग) विद्यालय छोड्ने, कक्षा दोहोर्‍याउने दर घटाउने तथा खूद भर्ना दर, तह पूरा गर्ने दरमा वृद्धि गर्न बालबालिकाहरुको अवस्था पहिचान गरी लक्षित कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।
- घ) सामुदायिक विद्यालयमा नेपाल सरकारबाट प्राप्त दरबन्दीको मिलान तथा पुनर्वितरण गरी अपुग रहेका विद्यालयहरु विद्यार्थी संख्या र विषयगत आधारमा दरबन्दी थप गर्न नेपाल सरकार समक्ष पहल गर्ने ।
- ङ) विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघका पदाधिकारीहरुको क्षमता विकास कार्यक्रम र अभिभावक शिक्षा सञ्चालन गर्ने ।
- च) विद्यालयमा खानेपानी, शौचालय र सरसफाइका संरचनाहरु तथा दिवा खाजा पकाउने भान्साकोठाहरु निर्माण तथा व्यवस्थापन गर्ने ।
- छ) आधारभूत तह उमेर समूहका विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकालाई औपचारिक शिक्षा भित्र सहभागी गराउन वैकल्पिक शिक्षण सिकाइ कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- ज) विद्यालयहरुमा प्रविधिमैत्री, सुरक्षित, बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री भौतिक पूर्वाधार विकास गरी सबै बालबालिकाका लागि सिकाइमैत्री वातावरण तयार गर्ने ।
- झ) प्रत्येक बालबालिकालाई आत्म सम्मानपूर्वक सिक्ने वातावरण निर्माण गर्न सम्बन्धित विद्यालयका शिक्षक र विद्यालय व्यवस्थापन समितिलाई जिम्मेवार बनाउने ।
- ञ) बालबालिकाको पढाइ सीपको विकास गर्न पढाई मेलाकार्यक्रमलाई अभियानका रूपमा सञ्चालन गर्ने ।
- ट) आधारभूत तहमा न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्न शिक्षकलाई प्रधानाध्यापक र प्रधानाध्यापकलाई स्थानीय तहप्रति जवाफदेहि बनाउने ।
- ठ) शिक्षकहरुका लागि शिक्षण विधि र प्रविधि सम्बन्धी क्षमता विकासका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।
- ड) कार्य सम्पादनका आधारमा शिक्षकहरुलाई प्रोत्साहन प्रदान गर्ने ।
- ढ) आवश्यकताका आधारमा आधारभूत विद्यालयहरुमा भौतिक सुविधा विस्तारका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।
- ण) विद्यालयको नियमित सुपरिवेक्षण, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रभावकारी बनाई शिक्षक तथा विद्यालयलाई आवश्यक प्राविधिक सहायता प्रदान गर्ने ।

- त) जीवनोपयोगी सिप, व्यावहारिक सिप र मूल्यमा आधारित शिक्षाको विकास गर्न स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयन गर्ने ।
- थ) प्रत्येक विद्यालयमा विद्यालय सुधार योजना (SIP) निर्माण तथा अद्यावधिक गर्न लगाई सो को कार्यान्वयन गर्ने ।
- द) विद्यालय शिक्षालाई प्रकोप संकट तथा माहामारी तथा जलवायु परिवर्तन लगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील बनाउने योजना तयार गरि कार्यान्वयन गर्ने ।
- ध) विद्यालयमा बाल उद्यान, फुलबारी, करेसाबारी, वृक्षारोपण आदिजस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

❖ कार्यान्वयन कार्ययोजना :

क्र. सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	आवश्यक बजेट अनुमानित (शुरुका ५ वर्षको)						बजेट बाँकी (५ वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५	जम्मा		
१	भर्ना अभियान	पटक	निरन्तरता	निरन्तरता		निरन्तरता		निरन्तरता		संघ, प्रदेश, स्थानीय
२	भौतिक पूर्वाधार व्यवस्थापन	सङ्ख्या	आवश्यकताको आधारमा	आवश्यकताको आधारमा	आवश्यकताको आधारमा	आवश्यकताको आधारमा	आवश्यकताको आधारमा	आवश्यकताको आधारमा	आवश्यकताको आधारमा	संघ, प्रदेश र स्थानीय
३	सिकाइ उपलब्धि परीक्षण	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	संघ, प्रदेश, स्थानीय
४	बिषयगत क्षमता विकास	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	संघ, प्रदेश, स्थानीय
५	परीक्षा व्यवस्थापन	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर		संघ, प्रदेश, स्थानीय
६	सरोकारवालाहरु पदाधिकारीको क्षमता विकास	पटक	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	स्थानीय तह

७	छात्रछात्राहरुलाई व्यक्तिगत स्वास्थ्य सम्बन्धि अभिमुखीकरण	पटक	नित्त	नित्त	नित्त	नित्त	नित्त	नित्त	नित्त	स्थानीय तह र सहयोगी संस्था
कूल जम्मा रकम (रु लाखमा) १०										

३.२.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा :

क) उपलब्धि :

१. आधारभूत शिक्षामा सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित भएको हुनेछ ।
२. आधारभूत तहको खुद भर्नादर सत प्रतिशत पुगेको हुनेछ ।
३. आधारभूत शिक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धि भएको हुनेछ ।
४. आधारभूत तहमा विद्यालय छोड्ने दर र कक्षा दोहोर्‍याउने दरमा कमि आइ कक्षा उत्तीर्ण दर शत प्रतिशत पुगेको हुनेछ ।
५. विद्यालयहरूमा बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री, सिकाइमैत्री, वातावरणमैत्री, भयरहित र सुरक्षित भौतिक पूर्वाधार विकास भएको हुने छ ।

ख) नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य :

क्र. स.	सूचक	आधार वर्ष					
		२०८१/०८२	२०८३/०८४	२०८५/०८६	२०७/०८८	२०८९/०९० १	२०९१/०९२
१.	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको सङ्ख्या	०	०	०	०	०	०
२.	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा तालिम प्राप्त शिक्षकको संख्या	१२७	आवश्यकता अनुसार विस्तार गर्ने	आवश्यकता अनुसार विस्तार गर्ने	आवश्यकता अनुसार विस्तार गर्ने	आवश्यकता अनुसार विस्तार गर्ने	आवश्यकता अनुसार विस्तार गर्ने
३.	न्यूनतम सिकाइ सबलीकरण मापदण्ड पुरा गरेका आधारभूत तहका विद्यालयको संख्या	विद्यालय	३२	निरन्तरता दिने	निरन्तरता दिने	निरन्तरता दिने	निरन्तरता दिने

४.	प्र.अ. वि. व्य. स. र शि. अ.सं. को क्षमता विकासका कार्यक्रम सञ्चालन भएको संख्या	विद्यालय	सवै विद्यालयमा	सवै विद्यालयमा	सवै विद्यालयमा	सवै विद्यालयमा	सवै विद्यालयमा
----	---	----------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------

३.३ माध्यमिक शिक्षा :

नेपालको विद्यालय शिक्षाको संरचनामा कक्षा ९ देखि १२ सम्मको चार वर्षको शिक्षालाई "माध्यमिक शिक्षा" को तहका रूपमा ऐन तथा कानूनमा परिभाषित गरिएको छ । नेपालको संविधानले शिक्षालाई नागरिकको मौलिक हकको रूपमा व्याख्या गर्दै माध्यमिक शिक्षा निःशुल्क हुने व्यवस्था गरेको छ ।

माध्यमिक शिक्षाका तीन धारहरू साधारण, परम्परागत तथा प्राविधिक तथा व्यावसायिक रहेका छन् । यस तहमा हाल एकलपथीय पाठ्यक्रम नीति लागू गरिएको छ। यस स्तरमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूमा मानविय मूल्य, लोकतान्त्रिक संस्कार, राष्ट्र र राष्ट्रियताको प्रवर्द्धन, विविधता र सहअस्तित्वप्रति सम्मान, भाषिक तथा सञ्चार सीप, गणितीय दक्षता, श्रमप्रति सम्मान, सामाजिक तथा प्राकृतिक घटनाको विश्लेषण गर्ने क्षमता, र सकारात्मक व्यवहार विकास गराउने उद्देश्य राखिएको छ ।

विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कन तथा स्तर निर्धारणका लागि राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड अन्तर्गत कक्षा १० को अन्तिम परीक्षा प्रदेशस्तरबाट र कक्षा १२ को अन्तिम परीक्षा संघीय तहबाट सञ्चालन गरिन्छ ।

१६औं योजनाले माध्यमिक शिक्षामा सबैको निःशुल्क पहुँच सुनिश्चित गर्दै शिक्षालाई गुणस्तरीय, जीवनोपयोगी तथा प्रविधिमैत्री बनाउन जोड दिएको छ। शिक्षा नीति २०७६ ले प्रतिस्पर्धी, सिर्जनशील, सीपयुक्त तथा उत्पादनशील जनशक्ति उत्पादन गर्ने लक्ष्य लिएको छ ।

१६औं योजनाले माध्यमिक शिक्षालाई "पढ्दै कमाउँदै, कमाउँदै पढ्दै" अवधारणाअन्तर्गत उद्यमशील र रोजगारमुखी बनाउन जोड दिएको छ। साथै, अनुसन्धान र प्रयोगमा आधारित व्यावहारिक तथा जीवनोपयोगी शिक्षाको प्रवर्द्धन गर्ने नीति अवलम्बन गरिएको छ । उच्च शिक्षासँग जोड्ने सेतुरूपमा माध्यमिक शिक्षालाई प्राथमिकता दिइएको छ ।

३.३.१ वर्तमान अवस्था (कैलारी गाउँपालिका) :

शैक्षिक सत्र २०८१ सम्म कैलारी गाउँपालिकामा कक्षा १ देखि १२ सम्म सञ्चालन भएका सामुदायिक विद्यालयहरूको संख्या ३२ रहेको छ । विद्यालयहरूको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरणलाई बालमैत्री, समावेशी र सुरक्षित बनाउन जरूरी देखिन्छ । माध्यमिक तहमा विद्यालय छोड्ने दर र दोहोर्‍याउने दर घटाउनु अति आवश्यक छ । पाठ्यक्रमको सफल कार्यान्वयनका लागि अध्यापन गराउने शिक्षकहरूको क्षमता अभिवृद्धि आवश्यक छ ।

शिक्षण-सिकाइ विधिमा सुधार ल्याउन सम्पूर्ण शिक्षकलाई प्रविधिमा आधारित तालिम दिनु अत्यावश्यक देखिन्छ । संविधानले माध्यमिक शिक्षा निःशुल्क भनेको भए तापनि हालसम्म पूर्णरूपमा निःशुल्क गर्न सकिएको छैन ।

शिक्षक तथा कर्मचारीहरूका लागि तालिम, अध्ययन भ्रमण, नेतृत्व विकास तथा व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यक्रमहरू पर्याप्त रूपमा सञ्चालन हुन सकेका छैनन् । व्यक्तिगत क्षमतालाई संस्थागत रूपमा उपयोग गर्न सक्ने प्रणाली कमजोर छ । सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित व्यवस्थापन प्रणाली लागू गर्ने आवश्यकता अझै बाँकी छ ।

राम्रो नेतृत्व भएका प्रधानाध्यापकहरूले विद्यालय व्यवस्थापन प्रभावकारी बनाएका छन्, त्यसैले उनीहरूको नेतृत्व विकासका लागि तालिम कार्यक्रम आवश्यक छन् । माध्यमिक तहमा विषयगत शिक्षक तथा दरबन्दी पर्याप्त छैनन् ।

❖ प्रमुख चुनौतीहरू:

- क) माध्यमिक तहसम्मको शिक्षालाई पूर्ण रूपमा निःशुल्क बनाउन नसकिएको अवस्था ।
- ख) प्राविधिक तथा व्यावसायिक माध्यमिक शिक्षाको विस्तार अपर्याप्त हुनु ।
- ग) कक्षा १० पास गरेका विद्यार्थीहरूको कक्षा ११ मा भर्ना दर न्यून हुनु ।
- घ) सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा शिक्षक तथा विद्यार्थीको पहुँच सिमित हुनु ।
- ङ) सिकाइको गुणस्तर कमजोर हुँदा सिकारु सिकाइमा प्रभावकारिता नहुनु ।
- च) शिक्षकको पेशागत वृत्ति विकास अपर्याप्त हुनु ।
- छ) विषयगत शिक्षकको दरबन्दीको अभाव हुनु ।
- ज) सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयबीचको शैक्षिक गुणस्तरको अन्तर उल्लेख्य हुनु ।
- झ) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच विद्यालय शिक्षासम्बन्धी भूमिकाको स्पष्ट परिभाषा नहुनु ।
- ञ) विद्यालयमा न्यूनतम भौतिक तथा शैक्षिक गुणस्तर सुनिश्चित गर्न कठिनाई हुनु ।

३.३.२ उद्देश्यहरू:

- क) सबैका लागि माध्यमिक शिक्षामा पहुँच विस्तार गर्दै गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु ।
- ख) माध्यमिक तहमा खुद भर्ना दर र टीकाउ दर वृद्धि गर्नु ।
- ग) माध्यमिक शिक्षालाई पूर्णरूपमा निःशुल्क बनाउन कार्यान्वयन गर्नु ।
- घ) विद्यालय शिक्षाको शासकीय तथा व्यवस्थापकीय पक्षमा सुधार ल्याई विद्यालय प्रणालीलाई विविधता-अनुकूल, उत्थानशील र जवाफदेही बनाउनु ।
- ङ) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको विस्तार गर्दै स्वरोजगार, उद्यमशीलता र राष्ट्र निर्माणका लागि आवश्यक जनशक्ति उत्पादन गर्नु ।
- च) उच्च शिक्षाका लागि योग्य तथा आत्मपहिचानयुक्त जनशक्ति तयार गर्नु ।
- छ) माध्यमिक तहको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरणलाई बालमैत्री, सिकाइमैत्री, समावेशी र सुरक्षित बनाउनु ।

३.३.३ रणनीतिहरू:

- क) जोखिममा परेका, विपन्न, दलित तथा अन्य विद्यार्थीहरूको सिकाइ आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न सिकाइ सामग्रीसहित सहयोग कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
- ख) कक्षा दोहोर्‍याउने र अनुत्तीर्ण हुने विद्यार्थीको सङ्ख्या घटाउन उपचारात्मक शिक्षण अपनाइनेछ ।
- ग) विद्यालयमा न्यूनतम भौतिक पूर्वाधार (भवन, शौचालय, खानेपानी) व्यवस्था गर्न संघ तथा प्रदेश सरकारसँग समन्वय गरिनेछ ।
- घ) “आफ्नो विद्यालय आफैं बनाऔँ” नाराका साथ लागत सहभागिता प्रोत्साहित गरिनेछ ।
- ङ) आन्तरिक मूल्याङ्कनलाई सिकाइ सुधारको औजारका रूपमा प्रयोग गरिनेछ ।
- च) शिक्षक तथा विद्यार्थीमार्फत शैक्षिक सामग्रीको विकास र विस्तार गरिनेछ ।
- छ) शिक्षकहरूका लागि शिक्षण सुधार योजना अनिवार्य गरिनेछ ।
- ज) विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण र परियोजना कार्यमा प्राथमिकता दिइनेछ ।
- झ) लागत सहभागिताका आधारमा प्रविधियुक्त शिक्षण-सिकाइलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।
- ञ) शिक्षकले कक्षाकोठामा बिताउने समयको कार्यविधि कार्यान्वयन गरिनेछ ।
- ट) माध्यमिक तहमा साधारण धारसँगै प्राविधिक तथा व्यावसायिक धार पनि सञ्चालन गरिनेछ ।

३.३.४ नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य :

क्र. स.	सूचक	आधार वर्ष					
		२०८१/०८१	२०८३/०८४	२०८५/०८६	२०७/०८८	२०८९/०९०१	२०९१/०९२
१	माध्यमिक तह (९-१०) मा भर्ना भएका विद्यार्थी संख्या	११२४	१२००	१२३०	१२३०	१२३०	१२३०
२	माध्यमिक तह (११-१२) मा भर्ना भएका विद्यार्थी संख्या	३६२	३६५	३७०	३७५	३८०	४००
३	विज्ञान विषयमा अध्ययनरत विद्यार्थी संख्या	०	०	००	०	०	०
४	न्यूनतम सिकाइ सवलिकरण मापदण्ड पूरा गरेका माध्यमिक विद्यालय संख्या	९	आवश्यकता को आधारमा	आवश्यकता को आधारमा	आवश्यकता को आधारमा	आवश्यकता को आधारमा	आवश्यकता को आधारमा

३.३.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य :

क) उपलब्धि :

माध्यमिक तहमा सबैको पहुँच सुनिश्चित भई सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार हुने । निःशुल्क माध्यमिक तहको शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित भई खुद भर्ना दर, टिकाउ दर वृद्धि गर्ने कक्षा छोड्ने र कक्षा दोहो-याउने दरमा कमि आउने ।

ख) नतिजाहरु :

१. न्यूनतम सिकाइ उपलब्धी वृद्धि भएको हुने ।
२. शिक्षाको लागि आवश्यक जनशक्ति तयार हुने ।

तालिका ३.३.५. माध्यमिक शिक्षाका प्रमुख क्रियाकलापहरु सञ्चालन गर्न अनुमानित बजेट (रु हजारमा)

क्र. सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	आवश्यक बजेट अनुमानित (शुरुका ५ वर्षको)						बजेट बाँकि (५ वर्ष) २०८५-२०८९	कैफियत
			१	२	३	४	५	जम्मा		
१	भर्ना अभियान	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	७३		संघ, प्रदेश, स्थानीय
२	भौतिक पूर्वाधार व्यवस्थापन	सङ्ख्या	आवश्यकताको आधारमा	आवश्यकताको आधारमा	आवश्यकताको आधारमा	आवश्यकताको आधारमा	आवश्यकताको आधारमा	आवश्यकताको आधारमा		संघ, प्रदेश र स्थानीय
३	सिकाइ उपलब्धि परीक्षण	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर		संघ, प्रदेश, स्थानीय
४	विषयगत क्षमता विकास	पटक	आवश्यकताको आधारमा	आवश्यकताको आधारमा	आवश्यकताको आधारमा	आवश्यकताको आधारमा	आवश्यकताको आधारमा	आवश्यकताको आधारमा		संघ, प्रदेश, स्थानीय
५	परीक्षा व्यवस्थापन	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			संघ, प्रदेश, स्थानीय
६	सरोकारवालाहरु पदाधिकारीको क्षमता विकास	पटक	२	२	२	२	३	११	२०	
८										
कूल जम्मा रकम (रु लाखमा) ३०										

३.४ प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा :

शिक्षालाई उत्पादनसँग जोडी प्रयोगात्मक कार्यको माध्यमबाट ज्ञान हासिल गरी श्रम बजारमा विकने नागरिक उत्पादन गर्ने काम प्राविधिक शिक्षाले गर्दछ। यो शिक्षा समाज र समग्र मुलुकको समृद्धिसँग जोडिएको हुन्छ । त्यसैले पनि हाम्रो जस्तो बसी बसी खानलाई पढ्नु पर्छ भन्ने मानसिकता बोकेका समाजमा गरीखाने शिक्षालाई

प्राथमिकता दिएर कार्यान्वयन नगर्दासम्म मुलुकको समुन्नति सम्भव देखिदैन । सरकारले प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको विकास र विस्तारलाई उच्च प्राथमिकता राखेर स्थानीय तहसम्म यसको पहुँच विस्तार गरी सिपयुक्त दक्ष जनशक्ति उत्पादन गरेर स्वदेशमै रोजगारीको विकास गराउन सहयोग गर्नु पर्दछ । त्यसैले प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिप विकास आजको आवश्यकता हो । प्राचीन कालदेखि नै अनौपचारिक रूपमा सिकेका सिपलाई उपयोग गर्दै व्यवसाय गरेको पाइन्छ । लिच्छवी काल, मल्लकाल तथा राणाकालमा विभिन्न कार्य गर्दै विदेशमा समेत नेपालमा उत्पादित सामग्री व्यापकता तथा तालिम लिनसमेत विदेश पठाउने कार्य गरेको थियो । राणाकालीन तथा शाहकालीन समयमा पनि कालीगडी व्यवसायले व्यापकता पाएको र वेलायतबाट कालीगडहरू झिकाइ नेपालीहरूलाई डकर्मी, सिकर्मी जस्ता तालिमहरू दिइएको थियो । औपचारिक रूपमा स्थापित प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको सुरुवात वि.सं. १९९९ सालमा स्थापित प्राविधिक तालिम शिक्षालय हाल इन्जिनियरिङ्ग कलेजबाट भएको थियो । नेपालमा विद्यालय शिक्षालाई जीवनोपयोगी बनाउने उद्देश्यले विद्यालय तहमा व्यावसायिक सिप र ज्ञान सिकाउने प्रयास वि.सं. २००४ सालदेखि नै सुरु भएको हो ।

शिक्षालाई सिपसँग, सिपलाई रोजगारी र उत्पादनसँग र उत्पादनलाई बजारसँग जोड्न सक्ने शिक्षा प्रणालीको विकास र विस्तार गर्न आवश्यक छ । विद्यालय शिक्षाको अन्तिम तह माध्यमिक तहको शिक्षाले नागरिकलाई जीवन निर्वाह गरेर खाने सक्ने आधारभूत व्यावसायिक सिप र दक्षता सहितको श्रम शिक्षा दिन जरूरी छ । माध्यमिक तहको शिक्षाको उत्पादन कम्तिमा पनि स्थानीय स्तरमा उपलब्ध स्रोत साधनमा आधारित व्यावसायिक र उद्यमशीलताको माध्यमबाट श्रम गरेर जीवनयापन र आय आर्जनमा संलग्न भई आत्मनिर्भर र स्वावलम्बी बन्न सक्ने हुनुपर्छ । अहिलेको मुलुकमा जनसङ्ख्याको २८.६ % बहुआयामिक गरीबीको मारमा परेका छन । यसको प्रमुख कारण देशमा उपलब्ध मानव संसाधनको व्यवस्थापन र विकासका लागि योजनाबद्ध रूपमा काम हुन नसक्नुलाई लिन सकिन्छ ।

राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले श्रम बजारको आवश्यकताको आधारमा सिप नक्साङ्कन गरी तोकिएको मापदण्डको आधारमा सबै स्थानीय तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिप प्रदायक संस्थाहरूको स्थापना गरिनेछ भन्ने कुरा अघि सारेको छ । त्यसरी नै प्रत्येक प्रदेशमा कम्तिमा एउटा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिप विकासका विषयगत प्रयोगशाला सहितका अनुसन्धानकेन्द्रहरू स्थापना गरिनेछ भनि उक्त नीतिमा उल्लेख गरिएको छ । नेपालको आवधिक योजनाहरूले पनि निजी क्षेत्र, गैरसरकारी क्षेत्र, स्थानीय निकाय र विकास साझेदारहरूसँगको सहकार्यमा शिक्षा र तालिमका अवसरहरू विस्तार गरिनेछ रणनीति लिइएको पाइन्छ । जीवनोपयोगी शिक्षा र सिपमूलक तालिमलाई मानवीय क्षमता र दक्षता अभिवृद्धि गर्ने सामाजिक तथा आर्थिक रूपान्तरणको आधारशिला मानिएको छ । राष्ट्रिय योजना आयोगले मुलुकलाई राष्ट्रिय श्रम बजारलाई लक्षित गरी प्राविधिक शिक्षा तथा तालिमका कार्यक्रमहरूको विस्तार गरी आवश्यकता भएका इन्सिच्युटहरू खोल्ने, शिक्षालय, तालिमकेन्द्रहरू स्थापना गरी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने नीति अख्तियार गरेको छ । प्राविधिक शिक्षा र तालिमका

कार्यक्रमहरूमा द्वन्द्व पीडित, सहिद परिवार, पछाडि पारिएका वर्ग, आदिवासी, जनजाति, मुसलमान, महिला र पिछडिएका क्षेत्रलाई प्राथमिकता राखी प्राविधिक शिक्षा र घुम्ति तालिमहरू सञ्चालन गर्ने कार्यक्रम राज्यले अगाडि सारेको छ ।

३.४.१ वर्तमान अवस्था:

नेपालको संविधान धारा-३० मा रोजगारीको हक अन्तर्गत प्रत्येक नागरिकलाई रोजगारीको हक हुने, धारा ५१ को ज १ मा शिक्षालाई वैज्ञानिक प्राविधिक, व्यवसायिक, सिपमूलक, रोजगारमूलक एवम् जनमुखी बनाउँदै सक्षम, प्रतिस्पर्धी, नैतिक एवम् राष्ट्रप्रति समर्पित जनशक्ति तयार गर्ने, यस्तै शिक्षा २०२८ (संशोधनसहित) ले विद्यालय शिक्षालाई प्रारम्भिक बालविकासदेखि कक्षा १२ सम्म परिभाषित गरी माध्यमिक शिक्षा ९-१२ मा प्राविधिक र व्यवसायिक धारको व्यवस्था गरेको छ । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ ले श्रमप्रतिको सम्मान एवं सकारात्मक सोच भएका रोजगार तथा स्वरोजगार उन्मुख उत्पादनमुखी, उद्यमशील र सिपयुक्त नागरिक तयार गरिनेछ भन्ने उद्देश्य राखी थप एक वर्ष अवधिको प्राविधिक र व्यवसायिक धार तर्फ व्यवहारिक अभ्यास व्यवस्था गरेको छ । विद्यालयमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा सञ्चालन निर्देशिका २०६९(दोस्रो संशोधन) कार्यमूलक, व्यवहारिक प्राविधिक तथा व्यवसायिक सिपयुक्त जनशक्ति उत्पादन गरिनेछ कुरा उल्लेख गरिएको छ । पन्ध्रौं योजनाले पनि शिक्षालाई मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभुत गरी आधारभूत तहको शिक्षालाई अनिवार्य र निःशुल्क गरिनेछ र शिक्षालाई रोजगारीमूलक बनाउने सिपमूलक तथा व्यवसायिक शिक्षाको विस्तार गरी लगानीमा वृद्धि गरी प्राविधिक शिक्षालाई हरेक स्थानीय तहसम्म सर्वसुलभ गरिनेछ कुरामा जोड दिएको थियो भने चालू आवधिक १६ औं योजनामा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयबाट २०७८ मा प्रकाशित तथ्याङ्कलाई हेर्दा केही समय यता प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाका कार्यक्रमहरूको सङ्ख्यात्मक रूपमा निकै विस्तार भएको छ । CTEVT को केन्द्रको संरचना र ७ ओटा प्रदेश कार्यालयहरू बाहेक ६१ ओटा आङ्गिक पोलिटेक्नक्स, २० ओटा साझेदारीमा सञ्चालित पोलिटेक्नक्स शिक्षालयहरू, ५६३ ओटा सामुदायिक विद्यालयमा प्राविधिक शिक्षा, ४२१ ओटा सम्बन्धन प्राप्त निजी शिक्षालयहरू र ११४० ओटा छोटो अवधिका निजी तालिम प्रदायक संस्थाहरू देश भरि विस्तार गरिएका छन् ।

नेपालमा हाल विभिन्न १२ ओटा विषयगत मन्त्रालयहरूले प्राविधिक शिक्षा र सिपमूलक तालिमसँग सम्बन्धित रोजगारमूलक तथा स्वरोजगार सिर्जना गर्ने कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएका छन् । जसमध्ये पनि ६ ओटा मन्त्रालयहरू (कृषि तथा पशुपन्छ विकास, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन, शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि र स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय, श्रम तथा रोजगार र उद्योग तथा वाणिज्य) ले मुख्यरूपमा प्राविधिक शिक्षा र तालिमका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको देखिन्छ ।

❖ चुनौतीहरू :

१. आजको पुस्तालाई कामको संसारसित जोड्नु ।
२. प्राविधिक शिक्षामा सबैको पहुँच विस्तार गर्नु ।
३. गुणस्तर सुनिश्चितता गर्नु ।
४. व्यक्ति, संस्था र पद्धतिको विकास तर्फ कम ध्यान गई क्षमता विकासका कार्यक्रमहरूको सञ्चालन गर्नु ।
५. स्रोत साधनको व्यवस्थापन ।
६. शिक्षणको माध्यम अंग्रेजी भएकोले सबैलाई पहुँच योग्य बनाउनु ।
७. विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा On the Job Trainingको प्रभावकारी व्यवस्था गर्नु ।
८. दिगो शिक्षक व्यवस्थापन गर्नु ।
९. अनुगमन मूल्याङ्कन प्रणालीको विकास गर्नु
१०. श्रोत व्यवस्थापन र दिगोपनाको विकास गर्नु।
११. लगानीको अभिवृद्धि गर्नु ।
१२. अध्ययन अनुसन्धानको कार्यमा लाग्न स्रोतको व्यवस्थापन गर्नु ।

३.४.२ उद्देश्य :

- क) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा सिप विकासमा पहुँच अभिवृद्धि गर्नु ।
- ख) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा सिप विकासमा अवसरको सृजना गर्न संयन्त्रको विकास गर्नु ।
- ग) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा सिप विकासका अवसरहरूलाई सान्दर्भिक उपयोगी र गुणस्तरीय बनाउनु ।

३.४.३ रणनीतिहरू :

- क) कैलारी गाउँपालिकामा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपको अवसर सृजना गरिनेछ ।
- ख) प्राविधिक शिक्षा सञ्चालन भएका विद्यालय तथा शिक्षालयहरूको प्रभावकारिताको निरन्तर अनुगमन गरिनेछ ।
- ग) प्रभावकारी अनुगमन र सहयोग प्रणालीको विकास सबै निकायहरूसँग समन्वय र सहकार्यको संस्कृति विकास गरिनेछ ।
- घ) प्राविधिक शिक्षामा अवसर दिन पिछडिएको वर्ग, क्षेत्र र समुदायलाई समेट्न विशेष अवसर दिने नीति अवलम्बन गरिनेछ ।
- ङ) प्रयोगात्मक पक्षलाई बढी जोड दिनका लागि आवश्यक सामग्री तथा उपकरणहरूको व्यवस्था गरिने छ ।

- च) सुविधासम्पन्न प्रयोगशाला स्थापना र सञ्चालनका साथै फिल्डका कार्यमा जोड दिइने छ ।
- छ) अपायक विद्यार्थीहरूका लागि छात्रावासको व्यवस्था गरिनेछ ।
- ज) प्रशिक्षक तथा सहायक प्रशिक्षकको क्षमता अभिवृद्धिको लागि तालिम तथा प्रशिक्षणको व्यवस्था गरिनेछ ।
- झ) उत्पादित जनशक्तिलाई रोजगारीको अवसर सिर्जना गर्न पहिल गरिनेछ ।
- ञ) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाका लागि सरोकारवालाहरूको सहभागीता र स्थानीय सरकारको अपनत्व लगानी वृद्धि गरिनेछ ।
- ट) आय आर्जन गरिने खालका क्रियाकलापको माध्यमबाट आत्मनिर्भर हुनको निम्ति संस्थागत क्षमता बढाउने ।
- ठ) कैलारी गाउँपालिकामा सञ्चालित प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपप्रदायक संस्थाहरूको सञ्चालनमा आवश्यक सहयोग उपलब्ध गरिनेछ ।
- ड) विद्यार्थीहरूलाई प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपका अवसर उपलब्ध गराउनका लागि सम्बन्धित संस्थाहरूसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ ।
- ढ) Onthe-job training लाई उधमशीलतासित जोडिनेछ ।

३.४.४ नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य :

क्र. स.	सूचक	आधार वर्ष					
		२०८१/०८२	२०८३/०८४	२०८५/०८६	२०७/०८८	२०८९/०९०	२०९१/०९२
१	प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रदान गर्ने विद्यालय संख्या	२	आवश्यकताका आधारमा विस्तार गर्ने ।	आवश्यकताका आधारमा विस्तार गर्ने ।	आवश्यकताका आधारमा विस्तार गर्ने ।	आवश्यकताका आधारमा विस्तार गर्ने ।	आवश्यकताका आधारमा विस्तार गर्ने ।
२	माध्यमिक तहमा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिममा भर्ना भएका विद्यार्थी संख्या	११२	आवश्यकताका आधारमा विस्तार गर्ने ।	आवश्यकताका आधारमा विस्तार गर्ने ।	आवश्यकताका आधारमा विस्तार गर्ने ।	आवश्यकताका आधारमा विस्तार गर्ने ।	आवश्यकताका आधारमा विस्तार गर्ने ।

३.४.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य :

क) उपलब्धि:

उत्पादनशील जनशक्तिले आवश्यकता अनुसारका प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपका क्षेत्रहरूमा प्रयाप्त दक्षता हासिल गरी उत्पादनशील, रोजगारी स्वरोजगारी र जीविको पार्जनका क्षेत्रबाट आर्थिक स्तर सुधार भएको हुनेछ ।

ख) नतिजा :

१. On-the-job training कार्यक्रम उद्यमशीलता सँग जोडिएको हुनेछ छ ।
२. खोज नवप्रवर्तन तथा उद्यमशीलतामा अभिवृद्धि भएको हुनेछ ।
३. प्रभावकारी अनुगमन र सहयोग प्रणालीको विकास सबै निकायहरूसँग समन्वय र सहकार्यको संस्कृति विकास भएको हुनेछ
४. उत्पादनशील, रोजगारी, स्वरोजगारी र जीविकोपार्जनका अवसरमा वृद्धि भएको हुनेछ ।
५. कैलारी गाउँपालिकाबाट उत्पादित जनशक्ति दक्ष र गुणस्तरीय जनशक्ति भएको हुनेछ ।
६. प्राविधिक शिक्षामा सबै वर्ग, क्षेत्र र समुदायको सहभागीता वृद्धि भएको हुनेछ ।
७. प्राविधिक शिक्षाको लागि उपयुक्त सुविधा सम्पन्न प्रयोगशाला तथा कक्षाकोठा निर्माण भएको हुनेछ ।
८. प्राविधिक शिक्षामा लगानी वृद्धि भएको हुनेछ ।
९. तालिम प्राप्त प्रशिक्षक तथा शिक्षकको व्यवस्था भएको हुनेछ ।
१०. प्राविधिक शिक्षामा थप अन्य विधा विस्तार भएको हुनेछ ।

ग) प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण :

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलाप	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					जम्मा	भौतिक लक्ष्य १० वर्ष	कैफियत
			१	२	३	४	५			
१	प्राविधिक धारका विद्यालय स्थापना र सञ्चालन	पटक	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार			

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलाप	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					जम्मा	भौतिक लक्ष्य १० वर्ष	कैफियत
			१	२	३	४	५			
२	प्राविधिक धार सञ्चालन भएका विद्यालहरूको भौतिक पूर्वाधार विकास	पटक	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार			
३	बहुप्राविधिक शिक्षालय स्थापना, सञ्चालन तथा नियमन	पटक		१	०	०		१	०	
४	शिक्षक व्यवस्थापन	जना	१५ विद्यालय	५ विद्यालय	५ विद्यालय	५	२	३२	३२	
५	आर्थिक रूपमा पछाडि परेका सिमान्तकृत, दलित अपाङ्गता, महिला जनजाति विद्यार्थीका लागि उच्च शिक्षामा सहज पहुँचको अवसर सिर्जना गरिनेछ	जना	१०	५	५	३	३	२६	१६	

घ) कार्यक्रम तथा क्रियाकलाप कार्यान्वयनका लागि आवश्यक अनुमानित बजेट तालिका :

क्र स	प्रमुख क्रियाकलाप	अनुमानित बजेट रु हजारमा						स्रोत	कैफियत
		कुल बजेट	२०८२	२०८३	२०८४	२०८५	२०८६		
१	प्राविधिक धारका विद्यालय स्थापना र सञ्चालन		आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	प्रदेश र सङ्घीय सरकार	
२	प्राविधिक धार सञ्चालन भएका विद्यालहरूको भौतिक पूर्वाधार विकास		आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	प्रदेश र सङ्घीय सरकार	
३	अनुगमान तथा नियमन		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	स्थानीय सरकार	

३.५. अनौपचारिक तथा निरन्तर शिक्षा :

राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले नेपाललाई पूर्ण साक्षर मुलुक तुल्याई अनौपचारिक, वैकल्पिक, परम्परागत र खुल्ला शिक्षाका माध्यमबाट आजीवन सिकाइ संस्कृतिको विकास गर्नु सबै प्रकारका आपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि गुणस्तरीय शिक्षाको पहुँच सुनिश्चित गरी जीवन पर्यन्त शिक्षाका माध्यमबाट मर्यादित जीवनयापन गर्न सक्षम र प्रतिस्पर्धी नागरिक तयार पार्ने उद्देश्य निर्धारण गरेको छ ।

आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षाको जिम्मेवारी स्थानीय तहमा हस्तान्तरण भएसँगै स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइको जिम्मेवारी स्थानीय तहलाई प्रदान गरेको छ । देश संघीय संरचनामा रुपान्तरण भएपछि शिक्षा क्षेत्रको पुनःसंरचना हुँदा साविकको अनौपचारिक शिक्षा केन्द्र, शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रको एउटा शाखामा सीमित हुन पुगेको छ । प्रदेश तहमा सामाजिक विकास मन्त्रालय र सो अन्तर्गत शैक्षिक योजना तथा अनुसन्धान शाखा रहे पनि उक्त शाखाको कार्यविवरणमा अनौपचारिक तथा आजीवन सिकाइसँग सम्बन्धित विषय समावेश छैन । स्थानीय तहमा रहेको शिक्षा शाखाको कार्यविवरणमा यस सम्बन्धी विषय समावेश भए पनि यस विषयले प्राथमिकता प्राप्त गरेको देखिदैन । यसरी हेर्दा शिक्षा क्षेत्रको एउटा सिङ्गो पाटोको रुपमा रहेको अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइले न त व्यक्तिगत रुपमा न त संस्थागत र प्राणालीगत रुपमा नै क्षमता विकास गरिने विषयले महत्व पाएको देखिन्छ । विगत १ दशक भन्दा बढी अवधिदेखि साक्षरतालाई अभियानका रुपमा सञ्चालन गर्दा समेत अझै २४ जिल्ला साक्षर घोषणा हुन बाँकी रहेका छन् । सबै युवाहरुका लागि खुल्ला तथा दूर शिक्षाको अवसर उपलब्ध गराउन सकिएको छैन । अनौपचारिक शिक्षा नीति र खुल्ला तथा दूर शिक्षा नीतिले परिकल्पना गरेको उपलब्धि हासिल गर्न सकिएको छैन । सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरुलाई अपेक्षित रुपमा सुदृढीकरण गर्न सकिएको छैन । त्यसैगरी आवश्यकता अनुरूप आजीवन सिकाइका अवसरहरु विस्तार गर्न सकिएको छैन । देश संघीय संरचनामा रुपान्तरण भए पश्चात अनौपचारिक तथा जीवनपर्यन्त सिकाइको व्यवस्थापन (संरचना, लगानी, अपनत्व आदि) को जिम्मेवारी स्थानीय तहमा हस्तान्तरण भएको तर यसको मर्म अनुसार कार्यसम्पादन हुन सकेको देखिदैन । आवधिक रुपमा शैक्षिक सर्वेक्षण गर्न नसकिएकाले साक्षरता सम्बन्धी तथ्यांकका लागि पनि राष्ट्रिय जनगणनाको प्रक्षेपणमा भर पर्नु पर्ने अवस्था रहेको छ । यस कैलारी गाउँपालिकामा हाल अनौपचारिक शिक्षा सञ्चालन गर्न १ वटा सामुदायिक सिकाइ केन्द्र सञ्चालित भए पनि प्रभावकारी रुपमा सञ्चालनमा आउन सकेको छैन ।

❖ अवसर र चुनौती :

क) अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइको सहज र सर्वसुलभ पहुँच सुनिश्चित गर्नु ।

- ख) साक्षरता, निरन्तर सिकाइ, आयमूलक सीपसँगै समय सापेक्ष सूचना प्रविधियुक्त कार्यमूलक सिकाइ लगायत आजीवन शिक्षा तथा समकक्षताको व्यवस्था गर्नु ।
- ग) सामुदायिक सिकाइ केन्द्रलाई समय सापेक्ष सिकाइ आवश्यकता सम्बोधन गर्न सक्ने बनाउनु ।
- घ) साक्षर व्यक्तिहरूलाई निरन्तर शिक्षाको कार्यक्रम दिनु।
- ङ) साक्षरता र निरन्तर शिक्षाका कार्यक्रमलाई दैनिक व्यवहारसँग जोड्नु।
- च) साक्षरता कार्यक्रममा सहभागी भएका व्यक्तिहरूले सिकेको ज्ञान र सीपलाई रोजगारसँग जोड्नु साथै सीपको प्रमाणपत्र रोजगारको अवसरसँग जोड्नु ।
- छ) साक्षरता र निरन्तर शिक्षाका कार्यक्रमहरू गैर सरकारी र समुदायमा आधारित संस्थाहरूले सञ्चालन गर्न छाड्नु ।
- ज) साक्षर गाउँपालिका घोषणा गर्दा साक्षर भएको जनसंख्या लगभग ९५ प्रतिशत रहेको तर उनीहरूका लागि निरन्तर शिक्षा र सीपमूलक कार्यक्रम सञ्चालनहुन नसक्दा पुनः पुरानै अवस्था आउने सम्भावना रहनु ।
- झ) पुरुषको तुलनामा महिला निरक्षरता दर बढी हुनु ।
- ञ) साक्षर भएकाहरू साक्षरता सीपको प्रयोग र अभ्यास नहुदा पुनः निरक्षर हुनु ।
- ट) शैक्षिक सत्र पूरा नगरी बीचमै छाड्ने, बालबालिकाहरूको संख्या ४.५ प्रतिशत रहेको हुँदा साक्षर हुन नसक्ने र नव साक्षरको अवस्थामा रहेका व्यक्तिको संख्या अझैपनि अधिक रहनु ।

३.५.२ उद्देश्यहरू :

- क) सबै नागरिककालागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइको अवसर र पहुँच सुनिश्चित गर्नु ।
- ख) आजीवन सिकाइ संस्कृति सापेक्ष अनौपचारिक शिक्षा तथा निरन्तर सिकाइका लागि एकिकृत प्रणालीमा आधारित संस्थागत सुदृढीकरण गर्नु ।
- ग) बालबालिकाको सिकाइका लागि अभिभावकहरूको सचेतनामा सुधार ल्याउनु ।
- घ) नवसाक्षरहरूलाई जीविकोपार्जनका गतिविधिहरूको सहभागितामा वृद्धि गर्नु ।

३.५.३ रणनीति:

- क) सामुदायिक सिकाइ केन्द्रलाई सुदृढ गरिनेछ। यसका लागि स्थानीय आवश्यकता, माग र स्रोतका आधारमा स्थानीय समुदायसँगको सहकार्यमा सामुदायिक सिकाइ केन्द्र स्थापना तथा सञ्चालनमा ल्याउने ।

ख) स्थानीय सरकारको संयोजनमा सामुदायिक सिकाइ केन्द्र, विद्यालय, विकास साझेदार, नागरिक समाज, सञ्चार माध्यम, अभिभावक, अन्य साझेदारहरु परिचालन गरी साक्षरता तथा साक्षरोत्तर कक्षाहरु सञ्चालन गरिनेछ ।

३.५.४ नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य :

क्र. स.	सूचक	आधार वर्ष					
		२०८१/०८२	२०८३/०८४	२०८५/०८६	२०७/०८८	२०८९/०९१	२०९१/०९२
१	भाषिक तथा गणितीय साक्षरता सीप (१५ वर्ष भन्दा माथी) प्रतिशत	१००	१३०	१५०	१७५	२००	२५०
२	भाषिक तथा गणित सीप (१५ वर्ष भन्दा माथीका महिला) प्रतिशत	४० %	४५ %	४६ %	५० %	६० %	६१ %
३	आधारभूत सुविधा सम्पन्न सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको संख्या	३	२	०	०	१	१

३.५.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य:

सबै नागरिकका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइ एवं सीपमूलक शिक्षाको अवसर प्राप्त हुनेछ ।

क) नतिजा :

१. सामुदायिक सिकाइ केन्द्र आजीवन सिकाइ केन्द्रको रुपमा विकास हुनेछ ।

२. अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइको व्यवस्थापनका लागि आवश्यक संरचनागत व्यवस्था तयार भई कार्यसन्चालन हुनेछ ।
३. अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइ सम्बन्धी तथ्यांक अद्यावधिक हुनेछ ।
४. अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइका लागि लागत साझेदारिताको प्रारूप तयार हुनेछ ।
५. सबै नागरिकहरूका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा, जीवनपर्यन्त सिकाइ र जीवनोपयोगी सीपका अवसरहरू प्राप्त हुनेछ ।

४.१ पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री तथा मूल्याङ्कन :

पाठ्यक्रम सिकाइको योजना हो । सिकाइ पद्धतीलाई मार्ग दर्शन गर्ने महत्वपूर्ण आधार पाठ्यक्रम हो । औपचारिक शिक्षा पद्धतिमा पाठ्यक्रमद्वारा निर्देशित ज्ञान, सीप र अभिवृत्ति प्राप्तिमा विद्यार्थीलाई सक्षम बनाउने दिशामा शिक्षण सिकाइ तथा मूल्याङ्कन प्रक्रिया सञ्चालित हुनु पर्दछ । पाठ्यक्रमको माध्यमबाट प्राप्त हुने शिक्षा अर्थात् ज्ञान सीप र अभिवृत्तिको माध्यमबाट व्यक्तिलाई समाज तथा विश्व परिवेश अनुकूल समायोजन हुन, सक्रिय र ससुचित नागरिक जीवन व्यथित गर्न रोजगारी प्राप्त गर्न पेशा तथा व्यवसाय छनौट तथा सञ्चालन गर्न र आर्थिक क्रियाकलापमा सरिक हुन सहयोग गर्दछ । शिक्षाको परिवर्तित अवधारणाको विकास सँगैसँगै स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनमा पनि विशेष जोड दिएको पाइन्छ । स्थानीय पाठ्यक्रम स्थानीय भाषा, परम्परागत सीप, र दैनिक आवश्यकतामा आधारित हुन्छ । केन्द्रबाट तय हुने पाठ्यक्रमले स्थानीय संस्कृति, जनजीवन, भूगोल लगायतका पक्षलाई समेट्न सक्दैन भन्ने मान्यताका आधारमा स्थानीय पाठ्यक्रमको अवधारणा आएको हो (विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६) । नेपाल जस्तो विविध भौगोलिक, सांस्कृतिक, भाषिक लगायतका परिवेशका कारण समाजको आवश्यकता र चाहना फरक फरक छन् । त्यसैले नेपालको सन्दर्भमा पाठ्यक्रम तयार पार्दा स्थानीय पाठ्यक्रमको अवधारणालाई आत्मसात गर्नु पर्ने खाँचो छ । स्थानीय आवश्यकताका विषयवस्तु त्यहीँका नागरिकको अपनत्व हुने गरी सरोकारवालाले स्थानीय ज्ञान, सीप र प्रविधिलाई समेटी विकास गर्ने पाठ्यक्रम नै स्थानीय पाठ्यक्रम हो । यसमा केन्द्रिय पाठ्यक्रमले समेट्न नसकेका विषयवस्तु हुनु पर्दछ । जसले स्थानीय ज्ञानको प्रस्फुटन गर्नुका साथै नवीनतम् ज्ञान र सीपको मार्ग दर्शन पहिल्याउन सहयोग गर्दछ । स्थानीयस्तरमा रहेका मूल्य, मान्यता, कला संस्कृतिको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्दै आगामि पुस्तामा हस्तान्तरण गर्न सहयोग गर्दछ । स्थानीय पाठ्यक्रमलाई शैक्षिक विकेन्द्रीकरणको महत्वपूर्ण खुड्किलाका रुपमा पनि लिन सकिन्छ ।

नेपालमा केन्द्रिय तहमा पाठ्यक्रम निर्माण गर्दा स्थानीय आवश्यकता, परम्परा, भाषा र संस्कृति तथा जनजिविकाका अभ्यासहरूको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्न नसकिने हुँदा नेपाल सरकारले स्थानीय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७१ र स्थानीय पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन मार्गदर्शन २०७६ जस्ता महत्वपूर्ण निर्देशिका तथा पाठ्यक्रम प्रारूपको विकास गरेकोछ । उक्त शिक्षाका दस्तावेजहरूले स्थानीय पाठ्यक्रमको आवश्यकता महसुस गरेको देखिन्छ । कुनै पनि योजनाको सैद्धान्तिक पक्ष जतिसुखै राम्रो भए पनि त्यसको व्यवहारिक पक्ष कमजोर हुँदा योजनाको कुनै तुक हुदैन । स्थानीय पाठ्यक्रमले तयगरेका व्यवहारिक उद्देश्यहरू के-कति पुरा भए वा भएन भनि

लेखाजोखा गर्न पाठ्यक्रमको अभिन्न अंगका रूपमा मूल्याङ्कनलाई महत्वपूर्ण पाठोको रूपमा लिनुपर्दछ । मूल्याङ्कनको अभावमा पाठ्यक्रमले गति लिन नसक्ने हुदा मूल्याङ्कन र पाठ्यक्रम एउटा सिक्काको दुइवटा पाटो जस्तै हुन ।

४.१.१ वर्तमान अवस्था :

प्रारम्भिक बालविकासदेखि माध्यमिक तह (कक्षा १२ सम्म) को पाठ्यक्रमको विकास शिक्षा मन्त्रालय अन्तर्गतको पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले गर्ने गरेको छ । विद्यालय तहको विद्यमान पाठ्यक्रम वि.सं. २०६३ तयार गरी वि.सं. २०७१ मा सामान्य परिमार्जन गरिएको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपका आधारमा व्यवस्थित गरिएको भनिए पनि कक्षा ११ र १२ लाई विद्यालय तहको पाठ्यक्रममा पूर्ण रूपमा समायोजन नगरी तत्कालीन उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्ले तयार गरेको उच्च शिक्षाको तयारीउन्मुख पाठ्यक्रम नै कार्यान्वयनमा रहेकोमा हाल विद्यालय तहको पाठ्यक्रममा समायोजन गरिएको छ । यसै क्रममा वि.सं. २०७६ मा नयाँ पाठ्यक्रम प्रारूप तयार भई सो विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ कार्यान्वयन गर्ने क्रममा विद्यालय तहमा नयाँ पाठ्यक्रम विकास गरी वि. सं. २०७७ देखि कक्षा १ र ११ मा कार्यान्वयन सुरु भएको छ भने वि. सं. २०८० मा विद्यालय तहका सबै कक्षाहरूमा यो पाठ्यक्रम कार्यान्वयन हुने भैसकेको छ । यसै अनुसार कैलारी गाउँपालिकाले पनि नेपाल सरकारबाट स्वीकृत पाठ्यक्रम लागू गरेको छ । माध्यम भाषाका रूपमा प्राथमिक तह (कक्षा १-५) का लागि मातृभाषा वा नेपाली हुन सक्ने र अन्य तहको हकमा नेपाली वा अंग्रेजी हुन सक्ने व्यवस्था छ ।

विद्यालय तहको पाठ्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि कक्षा १-३ एकिकृत पाठ्यक्रमको अवधारणा बमोजिम अन्तरसम्बन्धित विषयवस्तुलाई एकिकृत गरिएको, व्यवहारकुशल र जीवनोपयोगी सीपहरू समावेश गरी क्रियाकलाप तर्जुमा गर्ने रणनीति लिइएको छ । आधारभूत तहमा स्थानीय कला,संस्कृति, भेषभूषा, सीप, इतिहास, भाषा परम्परामा आधारित स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्ने व्यवस्था वर्तमान पाठ्यक्रम प्रारूपले गरे पश्चात कैलारी गाउँपालिकाले पनि आधारभूत तह कक्षा १-८ मा स्थानीय पाठ्यक्रमको विकास गरि कार्यान्वयनमा जोड दिइएको छ ।

विद्यालय शिक्षाको मूल्याङ्कनका लागि आधारभूत तह कक्षा ८ को अन्तिम परीक्षा गाउँपालिका स्तरीय रूपमा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन हुने गरेको छ । साथै राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ अनुसार कक्षा १ देखि ३ सम्म निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन र कक्षा ४ देखि ८ सम्म आन्तरिक ५० प्रतिशत र बाह्य ५० प्रतिशतका दरले मूल्याङ्कन प्रणाली अवलम्बन गरिएको छ । कक्षा १० र १२ मा राष्ट्रिय तहमा राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डबाट सार्वजनिक परीक्षा सञ्चालन गरी विद्यार्थीको योग्यता परीक्षण गरिदै आएको छ भने नमुनामा आधारित राष्ट्रिय उपलब्धि परीक्षण शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रबाट विभिन्न कक्षाहरूमा सञ्चालन गरी शिक्षा प्रणालीको गुणस्तरको

लेखाजोखा गरिदै आएको छ । अधिकांश विद्यालय तहमा सञ्चालन गरिएका परीक्षाका प्रश्नहरूले प्रायजसो संज्ञानात्मक तहका तल्लोस्तरका क्षमता मात्र परीक्षण गरेको देखिन्छ । अधिकांश प्रयोगात्मक परीक्षाहरू प्रभावकारी हुन सकेका छैनन् । तसर्थ प्रयोगात्मक परीक्षा लाई प्रभावकारी बनाउनलाई पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका प्रयोगात्मक सामग्रीहरूको उचित प्रयोग तथा व्यवस्थापनमा जोड दिनु पर्ने देखिन्छ ।

स्थानीय पाठ्यक्रम बाहेक अन्य पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक विकासको कार्य पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले गर्दछ । सन्दर्भ सामग्रीको नाम दिई पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले स्वीकृति दिएका पुस्तकहरू पाठ्यपुस्तककै रूपमा विद्यालय व्यवस्थापना समितिको निर्णय अनुसार अधिकांश संस्थागत र केही सामुदायिक विद्यालयले प्रयोग गर्ने गर्दछन् । बहुपाठ्यपुस्तकको नीति तय गरिए पनि औपचारिक रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याइएको छैन बजारमा विषयवस्तुमा गहिरो र विस्तृत अध्ययनमा सघाउने सन्दर्भ सामग्रीभन्दा पनि प्रश्नोत्तर, प्रश्नहरूको संकलन, गेस पेपर जस्ता सामग्री उत्पादन हुनाले विद्यार्थीको सिकाइ प्रक्रियामा नकारात्मक प्रभाव परेको देखिन्छ । शैक्षिक सत्र सुरु भइ सक्दा सहज अवस्थामा मुद्रित पाठ्यपुस्तक तथा पाठ्यसामग्रीको पहुँचमा पुर्‍याउनु एक प्रमुख समस्या हो । महामारी र विपद्को बेलामा विभिन्न विधि र माध्यम (अनलाइन, अफलाइन, मुद्रित आदि) आम्नेसामने विधिमा मात्र भर पर्नु पर्ने तर दुर्गम भौगोलिक कठिनाई, नेट इन्टरनेटको असुविधा लगायत मुद्रित सामग्रीको अभावले विपदमा शिक्षा क्षेत्र नराम्ररी प्रभावित हुने गरेको देखिन्छ ।

स्थानीय पाठ्यक्रममा विद्यालय तहको पाठ्यक्रमलाई सान्दर्भिक तथा प्रभावकारी बनाउन कक्षा १-८ मा अन्तर सम्बन्धित विषयवस्तुलाई एकीकृत गरिएको, व्यवहार कुशल तथा जीवन उपयोगी सीपहरू समावेश हुने गरी सिकाई क्रियाकलाप तर्जुमा गर्ने रणनीति लिइएको, आधाभूत तहमा स्थानीय कला संस्कृति, भाषा, इतिहास, परम्परा, सीप तथा ज्ञानमा आधारित स्थानीय पाठ्यक्रम स्थानीय तहले विकास गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्ने र सबै कक्षाका विषयवस्तुलाई यथासम्भव स्थानीय परिवेश तथा दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित गराई सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयको हरित विद्यालय स्रोत पुस्तिका, हरित विद्यालय कार्यक्रम कार्यान्वयन पुस्तिका (२०७५) मा व्यवस्था भए बमोजिम यस गाउँपालिकाको नीति तथा कार्यक्रममा हरित विद्यालयको अवधारणालाई समावेश गरिएको छ । उक्त अवधारणालाई कार्यान्वयन गर्न प्रत्येक विद्यालयलाई प्रोत्साहनका कार्यक्रमहरू समेट्ने गरि कार्यनीति रहेको छ । केहि विद्यालयहरूमा उक्त नीति कार्यान्वयनको अभ्यासमा रहेको छ ।

विश्व बजारमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने नागरिक तयार गर्ने उद्देश्यले स्थानीय पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकमा वित्तीय साक्षारता सम्बन्धि विषय वस्तुहरू समेटिएको छ । साथै उद्यमशिलता, सञ्चार सीप, र संवेग व्यवस्थापन जस्ता जीवनोपयोगी सीपलाई पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएको छ ।

समग्रमा यस गाउँपालिकामा गरिदै आएका असल अभ्यासहरू अन्तर्गत पाठ्यक्रम प्रबोधीकरण गर्ने , स्थानीय पाठ्यक्रमलाई समयानुकूल परिमार्जन गर्ने, बिषय विज्ञद्वारा नमुना कक्षा प्रदर्शन गर्ने, शिक्षक छनौटकालागि घुम्ती प्रधानाध्यापक बैठक सञ्चालन गरी विद्यालयहरूका असल अभ्याहरू आदान प्रदान गर्ने, उत्कृष्ट कार्यसम्पादन गर्ने विद्यालय र प्रधानापकलाई सम्मान गर्ने, परम्परागत स्थानीय कला, सीप, प्रविधि र संस्कृतीलाई संरक्षण र सम्बर्धन गर्नकालागी स्थानीय पाठ्यक्रमको माध्यमद्वारा विद्यालयहरूमा प्रयोगात्मक रुपमा विभिन्न कार्यक्रमहरू गरिदै आएका छन्।

❖ अवसर/चुनौतीहरू :

- क) स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यसामाग्री विकासका लागि जनशक्ति विकास गर्नु ।
- ख) सरोकारवालाको अर्थपूर्ण सहभागिताको सुनिश्चितता गर्नु ।
- ग) मूल्याङ्कन पद्धतिलाई शिक्षण सिकाइसँग जोड्नु ।
- घ) स्थानीय पाठ्यक्रममा आधारित पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्नमा जोड दिनु ।
- ङ) परिवर्तित पाठ्यक्रमको बारे प्रबोधीकरण कार्यमा जोड दिनु ।
- च) पाठ्यक्रम विकास गर्दा सिकारुको उमेर,क्षमता,रुची र तहलाई आधार मान्नुपर्ने ।
- छ) हरित विद्यालय स्रोत पुस्तिका र हरित विद्यालय कार्यक्रम कार्यान्वयन पुस्तिकाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न ।
- ज) नवप्रवर्तनात्मक पाठ्यक्रमको विकास गर्नु ।

४.१.२. उद्देश्य :

- क) स्थानीय पाठ्यक्रमका माध्यमबाट स्थानीय समुदायको पेसा, व्यापार र व्यवसायको प्रचार-प्रसार तथा जानकारी प्रदान गर्नु ।
- ख) विद्यालय तहमा तोकिएको पाठ्यक्रमलाई पूर्ण रुपमा कार्यान्वयन गर्नु ।
- ग) पाठ्यक्रम,पाठ्यपुस्तक प्रयोग र कार्यान्वयनमा एकरूपता ल्याउनु ।
- घ) सिकाइका लागि मूल्याङ्कन प्रणालीका रुपमा विद्यालय तहको मूल्याङ्कन प्रक्रियामा सुधार ल्याउनु ।
- ङ) स्थानीय पाठ्यक्रम तथा शैक्षिक सामग्रीहरूको विकास तथा व्यवस्थापनमा क्षमता विकासमा सुधार ल्याउनु ।
- च) राष्ट्रिय पाठ्यक्रम र राष्ट्रिय शिक्षा नीति बीच स्थानीय पाठ्यक्रम,स्थानीय शिक्षा नीतिको समजस्यता कायम गर्नु ।

४.१.३ रणनीतिहरु :

- क) स्थानीय पाठ्यक्रमलाई समयसापेक्ष, सान्दर्भिक, गुणस्तरीय र प्रभावकारी बनाई समृद्ध नेपाल निर्माणका लागि सक्षम र प्रतिस्पर्धी नागरिक तयार गर्न पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन प्रक्रियालाई अनुसन्धान तथा आवधिक मूल्याङ्कनमा आधारित बनाउने ।
- ख) पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक विकास प्रक्रियालाई बढी सहभागितामूलक बनाई स्थानीय सरोकारवालामा अपनत्व विकास गरी जवाफदेही बनाउनसिकरुको उमेर, क्षमता, रुची लाई आधार मानि विद्यालयमा आधारित स्थानीय पाठ्यक्रम विकास गरि प्रभावकारी मूल्याङ्कनमा जोड दिईनेछ ।
- ग) विकास गरिएका पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्रीलाई सम्बन्धित शिक्षक तथा सरोकारवालालाई प्रभावकारी ढङ्गले प्रवोधीकरण गर्ने ।
- घ) नवीनतम पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन प्रक्रिया वारे शिक्षक तथा सरोकारवालालाई तालिमको उचित ब्यबस्था गरिनेछ ।
- ङ) आधारभूत तह र माध्यमिक तहमा हुने सार्वजनिक परीक्षालाई सुधार गर्ने ।
- च) स्थानीय पाठ्यक्रमको विषय क्षेत्रमा विषयवस्तु छनौट गर्दा विषयवस्तुको क्रमलाई विचार गरी बढी उपयोगी हुने विषयवस्तु छनौट गरिने छ। जीवनोपयोगी र व्यवहारकुशल सीप समेत विकास गर्ने गरी पाठ्यक्रम विकास गर्ने ।
- छ) स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनका लागि स्थानीय सरकारको क्षमता विकास गर्ने, पाठ्यक्रम पूनर्संगठन र कार्यान्वयनका लागि शिक्षकको क्षमता विकास गर्ने ।
- ज) स्थानीय पाठ्यक्रम लाई समय सान्दर्भिक परिमार्जन र सुधार गरिनेछ ।
- झ) परियोजनामा आधारित, समूहकार्यमा आधारित र सिकाइ केन्द्रित अभ्यासलाई मूल्याङ्कनको आधार बनाउने ।
- ञ) विपद, महामारी तथा संकटको अवस्थामा बैकल्पिक विधीबाट शिक्षण सिकाई क्रियाकलापलाई निरन्तरता दिने ।
- ट) नवप्रवर्तनात्मक पाठ्यक्रमको विकास गरिने छ ।

४.१.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा :

क) उपलब्धि :

१. स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्य सामग्री निर्माण तथा कार्यान्वयन भएको हुनेछ ।
२. स्थानीय भेषभुषा, चालचलन, रीतिरिवाज, सामाजिक मूल्य मान्यताको संरक्षण हुनेछ ।

३. पाठ्यक्रममा आधारित मूल्याङ्कन प्रक्रिया प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन भएको हुनेछ ।
४. विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धीमा सुधार भएको हुनेछ ।
५. विपदको अवस्थामा पनि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप निरन्तर सञ्चालन भएको हुने छ ।

ख) नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य :

क्र. स.	सूचक	आधार वर्ष					
		२०८१/०८२	२०८३/०८४	२०८५/०८६	२०८७/०८८	२०८९/०९०	२०९१/०९२
१.	एकीकृत पाठ्यक्रम लागु गरेका विद्यालय संख्या	३२	निरन्तरता गर्ने	निरन्तरता गर्ने	निरन्तरता गर्ने	निरन्तरता गर्ने	निरन्तरता गर्ने
२.	परीक्षामा स्तरिकृत प्रश्न प्रयोग गर्ने विद्यालय संख्या	३२	निरन्तरता गर्ने	निरन्तरता गर्ने	निरन्तरता गर्ने	निरन्तरता गर्ने	निरन्तरता गर्ने
३.	स्थानीय भाषामा कक्षा सञ्चालन गर्ने विद्यालय	३२	निरन्तरता गर्ने	निरन्तरता गर्ने	निरन्तरता गर्ने	निरन्तरता गर्ने	निरन्तरता गर्ने
४.	निरन्तर विद्यार्थी मुल्यांकन गर्ने विद्यालय	३२	निरन्तरता गर्ने	निरन्तरता गर्ने	निरन्तरता गर्ने	निरन्तरता गर्ने	निरन्तरता गर्ने
५.	जलवायु परिवर्तन तथा उत्थानशिलता सम्बन्धि सामग्री प्रयोग गर्ने विद्यालय संख्या	०	१५	१०	५	१	१

ग) प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्य :

क्र. स.	सूचक	आधार वर्ष					
		२०८१/०८२	२०८३/०८४	२०८५/०८६	२०८७/०८८	२०८९/०९०	२०९१/०९२
१	पाठ्यक्रमको प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयनका लागि शिक्षक तालिम	९	९	९	२	२	१

२	कक्षाकोठामा आधारित विद्यार्थी मूल्याङ्कन	१२	१२	३	२	२	१
३	स्थानीय पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन	३२	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर

४.२ शिक्षक व्यवस्थापन तथा विकास :

गुणस्तरीय शिक्षा प्रवाहका लागि विभिन्न स्रोत साधनको आवश्यकता पर्छ । शैक्षिक सेवा प्रवाहका लागि चाहिने स्रोत मध्ये मानवीय स्रोत एक हो । विद्यालयमा परिवर्तनलाई सम्बोधन गर्न सक्ने शैक्षिक नेता शिक्षक हो । शिक्षक योग्य, दक्ष, पेसाप्रति समर्पित प्रतिबद्ध, विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही हुनु पर्छ । शिक्षकमा भएको पर्याप्त ज्ञान, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालनमा दक्षता र नमूना व्यक्तित्व प्रदर्शनले विद्यार्थीहरूको सिकाइमा सकारात्मक प्रभाव पार्दछ। सबै तहको शिक्षामा योग्य, दक्ष, समर्पित र अभिप्रेरित शिक्षकहरूको व्यवस्थापनबाट नै शिक्षाको गुणस्तर सुनिश्चित गर्न सकिन्छ । यसका लागि शिक्षक व्यवस्थापन र विकास प्रभावकारी हुन आवश्यक छ । नेपालमा विद्यालय तहको शिक्षामा पहुँच, गुणस्तर, समता, सान्दर्भिकता, सुशासन प्रवर्धन गर्नका लागि विगतमा सञ्चालित विभिन्न योजना, परियोजना तथा कार्यक्रमहरूले शिक्षक व्यवस्थापन र शिक्षकको पेशागत क्षमता अभिवृद्धिलाई उच्च प्राथमिकता दिई विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको पाइन्छ ।

अहिले शिक्षक तयार पार्ने काम विभिन्न विद्यालय तथा विश्वविद्यालयहरूले गरेका छन्। शिक्षक अध्यापन, अनुमति पत्रको वितरण, परीक्षा सञ्चालन, शिक्षक पदपूर्तिको लागि परीक्षा सञ्चालन तथा नियुक्तिका लागि सिफारिस गर्ने र शिक्षक बढुवा सम्बन्धी काम शिक्षक सेवा आयोगले गर्दै आएको छ । रिक्त दरबन्दीमा शिक्षक नियुक्ति गर्ने शिक्षकको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्ने काम स्थानीय तहले गर्दै आएका छन् । शिक्षकको पेशागत विकासका लागि नीति निर्माण गर्ने शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने र प्रशिक्षक तयार गर्ने काम शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रले शिक्षकको क्षमता अभिवृद्धिका लागि तालिम सञ्चालन शिक्षा तालिम केन्द्रहरू गर्दै आएका छन् ।

यति हुँदाहुँदै पनि शिक्षक तयारी कार्यलाई आवश्यकता र अनुसन्धानमा आधारित बनाउन सकिएको छैन। सरकारका विभिन्न निकाय र विद्यालय तथा विश्वविद्यालयहरूको बीचमा शिक्षक तयारी गर्ने क्रममा प्रभावकारी सम्बन्ध र सहकार्य हुन सकिरहेको छैन । देशमा विभिन्न तरिकाबाट नियुक्ति गरिएका शिक्षकहरू स्थायी, अस्थायी, राहत अनुदान, शिक्षण सिकाई अनुदान शिक्षक, प्राविधिक धार तर्फका शिक्षक, स्वयंसेवक, निजी स्रोतका शिक्षक

आदि छन् । विभिन्न तरिकाबाट नियुक्ति भएका शिक्षकहरूको सेवाको शर्त र सुविधाहरू पनि फरक-फरक छन् । शिक्षकको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन पनि शिक्षक बढुवाको लागि मात्र भएको तर यसलाई विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिसँग जोड्न सकिएको छैन ।

यस योजनामा शिक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने, शिक्षण पेशालाई आकर्षक र पहिलो रोजाइको पेशाको रूपमा अभिवृद्धि गर्ने, शिक्षण सिकाइलाई प्रभावकारी र गुणस्तरीय बनाउने शिक्षकहरूको पेशागत विकासलाई अभिवृद्धि गर्ने, विद्यार्थीको सिकाइप्रति जिम्मेवार बनाउने, विद्यार्थी संख्याको आधारमा शिक्षक दरबन्दीको वितरण गर्ने, विषयगत शिक्षक पदको संजाल निर्माण गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिइनेछ। यसमा शिक्षक व्यवस्थापन तथा विकासको वर्तमान अवस्थाको समीक्षा तथा चुनौतीहरूको आधारमा शिक्षक व्यवस्थापन तथा विकासलाई प्रभावकारी र व्यवस्थित बनाउन कार्यक्रमका उद्देश्यहरू, रणनीतिहरू, कार्यक्रम कार्यान्वयनबाट हासिल हुने अपेक्षित नतिजा तथा क्रियाकलापहरू समावेश गरिएको छ ।

४.२.१ वर्तमान अवस्था:

शिक्षक सेवा आयोग नियमावली २०५७ (संशोधन सहित) अनुसार शिक्षक हुनको लागि अध्यापन अनुमति पत्र अनिवार्य हुनु पर्ने, स्थायी शिक्षकहरूका लागि शिक्षक सेवा आयोगले लिने परीक्षा उत्तीर्ण भएको हुनुपर्ने, बढुवाको निश्चित मापदण्ड पूरा गर्नुपर्ने व्यवस्था पेशाको सुरक्षाको कारणले शिक्षण पेशालाई समाजमा प्रतिष्ठित पेशाका रूपमा लिन थालिएको छ । नियमित रूपमा स्थायी नियुक्ति गर्ने कार्यको थालनीले शिक्षण पेशामा थप आकर्षण बढेको छ ।

पेशागत रूपमा दक्ष र अभिप्रेरित शिक्षकबाट नै कक्षाकोठाको सिकाइमा सुधार आउन सक्छ । यसका निम्ति शिक्षकलाई पेशागत विकासका अवसरहरू उपलब्ध हुन आवश्यक छ । शिक्षकको पेशागत विकासका विभिन्न तौर तरिकाहरू छन् । शिक्षक तालिम कार्यशाला, सेमिनार, कन्फरेन्स, कार्यमूलक अनुसन्धान, शिक्षकहरूको सिकाइ सञ्जाल, अवलोकन भ्रमण, मेन्टरिङ्ग आदिबाट शिक्षकमा पेशागत विकास सम्भव छ। शिक्षकको क्षमता अभिवृद्धि गरी कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइ सुधार ल्याउन नेपालमा विभिन्न परियोजना तथा कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा आए । सरकारले विभिन्न कार्यक्रम मार्फत् शिक्षकहरूको लागि विभिन्न खालका तालिमहरूको सञ्चालन गरी रहेको छ । त्यसै गरी स्थानीय सरकारहरूले पनि विद्यालयका आवश्यकता अनुसार शिक्षकहरूको क्षमता विकासमा सहयोग गर्दै आएको छ ।

यस पालिका अन्तर्गत भएका केहि असल अभ्यासमा विद्यार्थी संख्याको आधारमा शिक्षक दरबन्दी मिलान गर्नु, शिक्षकलाई ICT तालिम प्रदान गर्नु, विद्यालय कर्मचारीलाई IEMIS तालिम प्रदान गर्नु, आदि रहेका छन् ।

- क) शिक्षक तथा कर्मचारीहरूको व्यवस्थापन गर्नु ।
- ख) शिक्षण पेशालाई रोजाइको पेशाको रूपमा विकास गर्नु ।
- ग) पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धी सुनिश्चित गर्न र शिक्षण सिकाइलाई विद्यार्थी केन्द्रित बनाउन शिक्षणविधि तथा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा विविधता ल्याउनु ।
- घ) शिक्षकको पेशागत सहयोगको सुदृढ प्रणाली स्थापित गर्नु ।
- ङ) शिक्षक तथा कर्मचारीहरू लाई आफ्नो पेशा प्रति जवाफदेही तथा उत्तरदायी बनाउनु ।
- च) शिक्षकको पेशागत विकासको अवसर, विस्तार र प्रभावकारिता सुधार गर्ने गरी संस्थागत प्रवन्ध गर्नु ।
- छ) विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धीलाई शिक्षकको कार्यसम्पादन मूल्यांकनसँग आवद्ध गर्ने कार्यलाई प्रभावकारी रूपमा विकास गरि उत्कृष्ट लाई पुरस्कृत गर्नु ।
- ज) सामुदायिक विद्यालयका प्रधानाध्यापक नियुक्ति प्रक्रिया प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु ।
- झ) शिक्षकले तालिममा सिकेका कुराहरूलाई प्रभावकारी रूपमा कक्षा कोठामा कार्यान्वयन गर्नु ।
- ञ) शिक्षकको पेशागत विकासलाई विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिसँग जोड्नु ।
- ट) शिक्षक दरबन्दी मिलान कार्यलाई हरेक वर्ष स्वचालित रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउनु ।

४.२.२ उद्देश्य :

- क) गुणस्तरीय सिकाइकालागि तहगत तथा विषयगत दक्ष शिक्षकको व्यवस्थापन गर्नु ।
- ख) विद्यालय सुपरीवेक्षण तथा शिक्षकको पेशागत सहयोगको लागि स्थानीय तहमा एकद्वार प्रणालीको विकास तथा कार्यान्वयन गर्नु ।
- ग) शिक्षक दरबन्दी मिलानलाई अध्यावधिक गर्नु ।

४.२.३ रणनीति:

- क) शिक्षकको पेशागत विकासकालागी स्थानीय सरकारले स्पष्ट कार्यविधि बनाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने छ ।
- ख) शिक्षक विद्यार्थी अनुपातको आधारमा तहगत, क्षेत्रगत र विषयगत रूपमा शिक्षक दरबन्दी मिलान, दरबन्दी पुनर्वितरण गर्ने ।
- ग) अनुसन्धानात्मक कार्यमा संलग्न शिक्षकहरूको दक्षता वृद्धिको लागि प्रोत्साहन मूलक कार्यक्रमहरू लागू गरिनेछ ।
- घ) शिक्षक पेशागत सहयोग प्रणालीमार्फत शिक्षकलाई निरन्तर पेशागत सहयोग गरिनेछ ।

- ड) स्थानीय तहमा विषयगत शिक्षक सन्जाल तथा आवश्यकता अनुसार अनुभवी शिक्षकबाट सहयोग तथा मेन्टरिङ्ग पद्धति विकास गरिनेछ ।
- च) शिक्षकको उपस्थिति, नियमितता र कार्यसम्पादनमा सुधार गरी नतिजाप्रति जवाफदेही हुने पद्धतिको विकास गरिनेछ ।
- छ) प्रधानाध्यापक तथा शिक्षकको वृत्तिविकासलाई विद्यार्थीको सिकाइ सुधारसँग सम्बन्धित गरिनेछ ।
- ज) शिक्षक नियुक्ति, सरुवा, तालिम तथा पेशागत विकासमा सहभागिता गराउँदा विद्यार्थीको सिकाइमा कम अवरोध हुनेपद्धति विकास गरिनेछ ।
- झ) सूचना तथा संचार प्रविधिलाई शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाको अभिन्न अङ्गको रूपमा स्वीकृत गर्दै प्रविधिमैत्री व्यवहारिक र नतिजामूलक बनाउने साथै IEMIS को सदृढीकरण गरिनेछ ।

४.२.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा :

क) उपलब्धि:

१. दरबन्दी मिलान सम्पन्न भई तहगत, कक्षागत र विषयगत रूपमा शिक्षक व्यवस्थापन भएको हुनेछ ।
२. शिक्षकहरूलाई निरन्तर पेशागत विकासका अवसरहरू प्राप्त भएको हुनेछ ।
३. सबै शिक्षकहरू सूचना तथा सञ्चार प्रविधि प्रयोगमा दक्ष भएका हुनेछन् ।
४. शिक्षण पेशा थप प्रतिस्पर्धी र सम्मानित भएको हुनेछ ।
५. पेशागत विकासका प्रावधानहरूको विस्तार र सुदृढीकरण भई स्थानीय तहमा शिक्षक पेशागत सहयोग प्रणाली मार्फत निरन्तर पेशागत सहयोग प्राप्त हुनेछ ।
६. शिक्षकको उपस्थिति, शिक्षण विधि तथा तौर तरिकाहरू र कार्य सम्पादनमा सुधार हुनेछ । शिक्षक विद्यार्थी अनुपातका आधारमा तहगत, विषयगत रूपमा शिक्षक दरबन्दी मिलान तथा पुनर्वितरण भएको हुनेछ ।
७. शिक्षकको विद्यालय तथा कक्षाकोठा उपस्थितिमा वृद्धि तथा शिक्षकहरूको कार्यसम्पादनमा सुधार भएको हुनेछ ।